

Bild från »allmännyttans« hus i Lövgärdet, Göteborg.

Foto: Birgit Modh

Den allmännyttiga affären

I gränslandet mellan allmännyttan och egennyttan

av Åke Uhlin

Åke Uhlin,
inst. för datavetenskap & ekonomi,
högskolan i Karlskrona/Ronneby.

Allmännyttan¹ befinner sig i kris; kris i dess ursprungligaste betydelse (grek. *krisis*), dvs. den avgörande fas under en sjukdom då det står och väger mellan liv och död. Min tes är att denna kris beror på att de allmännyttiga bostadsföretagens ägare (kommunerna), styrelser och verkställande ledningar generellt sett saknar förmåga att handskas med två slags problem.

INNAN JAG PRECISERAR MIG och utvecklar min tes vill jag nämna något om bakgrunden till och inriktningen på denna uppsats. Den grundar sig i huvudsak på ett mer än tvåårigt aktionsforskningsprojekt som jag 1990–92 genomförde med Hyresbostäder i Norrköping AB.² Projektets slutrapport (daterad i augusti 1992), med bifogade delrapporter, intervjusammanställningar, m. m., har inte offentliggjorts av företaget. Projektet förde emellertid i dagen ett antal principiella problem och dilemman som gäller den allmännyttiga bostadsrörelsen som sådan och som enligt min mening är så pass angelägna att de bör diskuteras öppet, både i Norrköping och på andra håll.

Två problem

Den kris jag inledningsvis nämnt är inte krisen på fastighetsmarknaden. Jag avser inte heller

den nuvarande lågkonjunkturen. Nej, jag anser att Allmännyttan befinner sig i en identitetskris. Jag hävdar att denna kris, som också kan betecknas som en idékris, är ett större hot mot Allmännyttan än både den vikande fastighetsmarknaden och lågkonjunkturen.

Det ena av de båda problem som förorsakat krisen gäller hur man i det allmännyttiga bostadsföretaget skall klara att orientera mellan två skilda demokratiideal. Å ena sidan det urgamla samhällscentrerade idealet. Människor som omfattar detta demokratiideal förutsätter, starkt förenklat, att all makt utgår från folket. Folket är suveränt. Detta leder, i sin tur, till idéer om det s. k. starka samhället, om jämlikhet, solidaritet, gemensamt ägande och kollektiva lösningar. Det är på detta ideal som Allmännyttans historiska framgångar ytterst vilar. Idén om "allmännyttan" kan rent av ses som en av

prototyperna för detta samhällscentrerade demokratiideal.

Å andra sidan står man inför det lika gamla individcentrerade demokratiidealet. Tanken att individen i något som helst avseende är underordnad samhället förkastas kategoriskt. På en grundläggande filosofisk nivå hävdas, tvärtom, att individen i alla situationer är suverän och att han har en okränkbar rätt (och skyldighet) till egna val. I eget intresse sluter individen frivilliga kontrakt med andra individer, och i eget intresse genomför han frivilliga byten av varor och tjänster med andra individer. Det enskilda initiativet och det enskilda ägandet står i centrum. Detta ideal – idén om "egennyttan" – utgör sålunda också grundantagandet för teorin om den ideala marknaden, och då som ett aggregat av egenintressen i jämvikt.

Allmännyttan står nu inför problemet, att sådana strategier som baseras på marknadsprincipen, och alltså ytterst på det individcentrerade demokratiidealet, förefaller vara effektivare än de strategier som utgår från det samhällscentrerade idealet. Detta problem är idag gemensamt för många sk rörelseanknutna organisationer. Flera, exempelvis OK, Folksam och Sparbankerna, och inom bostadssektorn HSB och Riksbyggen, orienterade sig under 1980-talet mot alltmer marknadsekonomiskt influerade strategier. De allmännyttiga bostadsföretagen agerade mer tveksamt men slog så småningom in på samma väg.³

Det här "orienteringsproblemet" tycks rent av prägla hela samhället. Maktutredningen (SOU 1990:44) har nyligen diskuterat den svenska demokratis situation i "spänningsfältet mellan två olika idévärldar", och mellan, som utredarna uttrycker det, ett samhällscentrerat demokratiideal med rötter i 1789 års revolutionsidéer om frihet, jämlikhet och broderskap och, å andra sidan, ett individcentrerat demokratiideal med inspirationskällor i 1688 års engelska revolution och dess 'Bill of Rights'. – Statsvetaren Jörgen Westerståhl beskriver den svenska demokratiska scenen med orden:

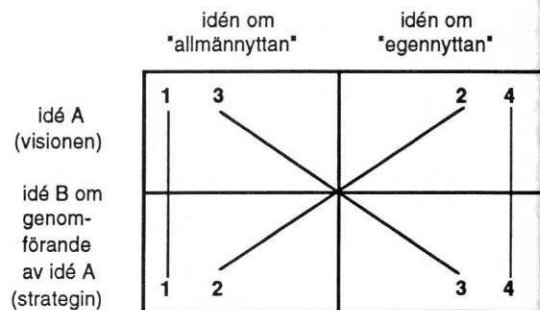
Här, i spänningsfältet mellan kollektiva och individuella lösningar av olika samhällsproblem, tycks den mest spännande ideologiska stridsfrågan, under den tid vi nu kan överblicka, vara belägen.⁴

Uppsala universitets rektor, samhälls- och kulturdebattören, m. m., Stig Strömholm ser i stort samma scenbild:

Det är, tror jag, å andra sidan i utstakningen av gränserna mellan det enskilda levernet och det kollektiva som det bränner till när man söker inventera alternativen.⁵

Det andra problem Allmännyttan står inför är av en helt annan karaktär. Det gäller den logiska skillnaden mellan en idé (A) och en idé (B) om hur den första idé (A) skall förverkligas. Eller uttryckt på ett annat sätt: En politik är principiellt något annat än en politik för den förstnämnda politikens genomförande. Här finns alltså också ett gränsland där Allmännyttan som så många andra organisationer i folkhemmet har gått vilse. Ty ju mer man har ägnat sig åt sina strategier, desto mer tycks man ha förväxlat dessa med sin vision och sina övergripande mål. Detta är alltså ett annat slags gränsland än det som finns mellan olika ideologier och idévärldar. Att säga att Allmännyttan tycks blanda samman mål och medel är m. a. o. inte tillräckligt. Problemets kärna utgörs av svårigheter att orientera mellan kategorier på olika logiska nivåer.⁶

"Korsar" man nu de här båda problemen framträder ett antal kombinationer som genererar flera intressanta frågor:

Den första kombinationen av vision och strategi (1-1) är Allmännyttans historiska framgångskombination. Den lever ännu kvar i rörelsens retorik, exempelvis i kongresstal och SABO-broschyrer. De enskilda företagen har dock i praktiken redan övergivit den. Dvs. Allmännyttans folkhemsvision i kombination med en genomförandestrategi präglad av keynesianskt stimulerad produktion, samhälleligt styrd och myndalskt inspirerad uppfostran till bostadskonsumtion, statliga subventioner, kommunalt ägarskap och en genom bruksvärdesprincipen i princip reglerad hyressättning har vartefter, i praktiken, framstått som alltmer verklighetsfrämmande och i otakt med tiden.⁷

Den andra kombinationen (2-2) förefaller omöjlig. En kombination av vision och strategi av detta slag skulle ju nämligen betyda att ägare, styrelse och företagsledning skulle sätta upp ett nytt och marknadsekonomiskt anpassat mål för företaget (vilket är åtminstone teoretiskt möjligt) *samtidigt* som man skulle *återvända* till det arbetssätt som man tillämpade för ett tiotal år sedan. Men strategiprocessen är irreversibel. Det ter sig inte längre möjligt att företagen skall kunna återvända till en strategi som hörde till 1940-, 50-, 60- och 70-talen.

Den tredje kombinationen (3-3) förfaller vara den som de flesta allmännyttiga företag nu prövar. Dvs. man försöker kombinera den framgångsrika folkhemsvisionen med en ny genomförandestrategi, en strategi påverkad av marknadsekonomiska ideal. De ideologiska kollisioner som då inträffar hanterar man genom att tillämpa en selektiv ouppmärksamhet på den gamla visionen och en okritisk koncentration på den nya strategin. Denna kombination, som jag skall diskutera närmare nedan, kan liknas vid den position som man inom travsporten med en något sinister beskrivning kallar "dödens". Ekipaget ligger bra till, men bara som det ser ut. I själva verket riskerar det att låsa in sig i en förlorarposition.

Eller har Allmännyttan realiter redan valt den fjärde kombinationen (4-4)? Detta skulle i så fall

innebära att man "i smyg" är i färd med att utveckla en vision med utgångspunkt i idén om "egennyttan" – dvs. en rent marknadsorienterad vision – och att man därmed är på väg att överge idén om "allmännyttan" och dess ideal. – En sådan vision vore dock, logiskt sett, kongruent med de marknadsstrategier man redan tillämpar inom Allmännyttan.

Dynamisk konservatism

Den tredje respektive den fjärde kombinationen kräver alltså en mer noggrann analys. Gemensamt för båda är att företagen på bred front har börjat tillämpa marknadsorienterade strategier. Min fråga är vad dessa strategier syftar till: För vilken vision är strategierna ett medel?

Frågan gäller ytterst hur ett komplext socialt system förhåller sig till sin historia, hur det anpassar sig till sin nutid och förbereder sig för sin framtid. Detta handlar alltså rent principiellt om förändring. Låt mig därför fortsätta min analys med att kort presentera en förändringsmodell till vilken det går att relatera den här frågan.

Donald Schön (1971) har utvecklat en förändringsmodell med utgångspunkt i idén att varje levande system utvecklar energi för att bevara systemet intakt. Han kallar detta "dynamisk konservatism"⁸:

Motståndet mot förändringar hos sociala system är snarare en form av 'dynamisk konservatism' – dvs. en tendens att kämpa för att förbli oförändrad. (Schön, a. a. s. 26).

Givet Schöns modell strävar ett komplext socialt system (t. ex. hela Allmännyttan eller ett enskilt allmännyttigt bostadsföretag) alltid efter att bevara sina gränser och sin inre struktur. Om det uppträder interna tecken till störningar eller yttre hot mot stabiliteten utvecklar systemet energi för att lugna störningarna och möta hotet. Sociala system är självförstärkande i sin strävan att förbli i något som liknar jämvikt. Schön beskriver således vad som inom cybernetiken kallas negativa feedback-system och vad exempelvis biologer och familjeterapeuter kallar koherens.

Dvs. dynamisk konservatism måste under normala förhållanden ses som något gott. Det gör att ett system inte disintegrerar utan håller ihop och är funktionsdugligt. Det dynamiska elementet innebär att systemet inom vissa ramar kan anpassa sig till omvärldens signaler för att behålla sig självt intakt. När förhållandena *inte* är normala och när genomgripande och strukturella förändringar är nödvändiga för att systemet skall överleva uppstår emellertid problem. Om systemet nämligen inte inser att det behöver vidta exceptionella åtgärder utan fortsätter att utveckla dynamisk konservatism så går det under. Dynamisk konservatism som under normala förhållanden är av godo blir med andra ord under onormala förhållanden destruktivt. Av detta följer också, att om systemet inser behovet av radikal förändring (positiv feedback eller s. k. feedforward) och verkligen lyckas förändra "sitt inre regelsystem", ja egentligen sin identitet och idén om sig självt, så måste det dock så snart som möjlig återigen börja tillämpa dynamisk konservatism, nu för att bevara sin nya jämvikt.

Min poäng med att använda Schöns modell är således inte att försöka visa att Allmännyttan är konservativt. *Alla* sociala system är dynamiskt konservativa. Med stor uppfinningsrikedom och dynamik strävar alla levande system *alltid* efter att förbli i jämvikt och att bevara sin struktur, sin teknik och framför allt sin identitet, idén om sig självt. Nej, poängen är att modellen erbjuder en begreppsapparat för att analysera dels på *vilket sätt* Allmännyttan som komplext socialt system utvecklar dynamisk konservatism, dels, och framför allt, *vad* systemet försöker bevara i sin struktur, sin teknik och sin idé om sig självt.

Folkhemsvisionen och marknadsstrategierna

Detta med idén om sig själv, identitetsuppfattningen, är det kanske allra viktigaste för alla sociala system. Den som träder in i ett socialt system möter omedelbart dess idé. I viss mening är det t. o. m. missvisande att skilja mellan det sociala systemet och dess idé om sig självt. Det sociala systemet *är* idén om sig självt. – Ett

måhända enklare sätt att säga samma sak är att påstå att ingen någonsin har sett Allmännyttan, bokstavligen, eftersom Allmännyttan framför allt är den mentala bild man inom Allmännyttan har av Allmännyttan. Ty, Allmännyttan är naturligtvis inte företagen – företagen är företagen. Allmännyttan är inte människorna som arbetar i företagen – människorna är människorna. Allmännyttan är inte heller SABO, inte en organisation eller ett organisationsdiagram, inte lägenheterna, inte fastighetskapitalet, osv. Allmännyttan är en idé.

När vi med den utgångspunkten ger oss i kast med SABO-företagens idéprogram för 1990-talet⁹ för att leta rätt på systemets förmodade idé – idén om "allmännyttan", det samhällscentrerade demokratiidealet – så råkar vi emellertid omedelbart i svårigheter. Allmännyttan använder nämligen begreppet "idéprogram" för den strategiska nivån (idé B) och inte för den visionära nivån (idé A). Med hänvisning till "antydna målsättningar" framhåller SABO att ett antal medel kan utvecklas för att uppnå målen. Dvs. man har i programmet framför allt utvecklat ett antal *strategiska idéer* (idé B) om vilka medel man kan använda för att uppnå "antydna målsättningar" (idé A).

Om vi då ser närmare på dessa "antydna målsättningar" framträder följande bild: SABO framhåller att i ett långsiktigt och internationellt perspektiv har preferenser och efterfrågan skiftat från det agrara till det industriella samhället. Det industriella samhället har karakteriserats av

tilltro till samhällets förmåga att lösa problem, viss kollektiv syn, tilltro till demokrati och planering och hög värdering av materiell standard. (Idéprogrammet, a. a., s. 7).

Som vi sett ovan är denna samhällsuppfattning tydligt hänförlig till det samhällscentrerade demokratiidealet. Passusen om hög värdering av materiell standard är också en integrerad del av den myrdalska folkhemsvisionen.¹⁰

I början av 1990-talet har dessa "traditionella värderingar", enligt SABO, dock förlorat terräng

till de "postmaterialistiska värderingarna". Dessa nya värderingar

består av en övergång från nationalism till internationalism, en misstro mot hierarkiska strukturer, en stor tilltro till den egna förmågan att lösa problem, en stor fysisk rörlighet, ett mera ekologiskt synsätt och ett avståndstagande till den etablerade höger-vänsterskalan. (Idéprogrammet, *ibid.*)

SABO förmodar att en sådan grundsyn under början av 2000-talet kan komma att dominera även det svenska samhället. Samtidigt avregleras bostadssektorn. I detta läge blir kommunernas ansvar för bostadsförsörjningen och för att utveckla bostadspolitiken allt tydligare. SABO drar slutsatsen, att Allmännyttan ännu en gång står inför en vägvalssituation:¹¹

En väg är att fortsätta att acceptera att företagen arbetar med speciella förutsättningar och med särskilda uppgifter på bostadsmarknaden. Det ger förutsättningar för långtgående boinflytande men skapar samtidigt risk för att företagen till stor del får förvalta mer eller mindre utpräglade socialbostäder. – En annan väg är att välja att verka på bostadsmarknaden och på dess villkor, med egen kraft, utan särskilda förmåner eller begränsningar i fri konkurrens med övriga aktörer. – Det följande resonemanget utgår från att statsmakterna och kommunerna kommer att välja den senare vägen, dvs att SABO-företagen ska arbeta utan särbehandling och i konkurrens på bostadsmarknaden. (Idéprogrammet, a. a., s. 9).

Därmed anser SABO tydligen att saken är klar: Allmännyttan har inget val. Folkhemsvisionen måste överges. En av grundpelarna i det samhällscentrerade demokratiidealet, det suveräna folkets debatt och diskurs ("ett långtgående boinflytande"), anses t. o. m. skapa risk att företagen blir hänvisade till att förvalta socialbostäder. Och eftersom man utgår från att stats-

makterna och kommunerna kommer att välja den andra vägen – den marknadsorienterade (den som inte utgår från idéen om "allmännyttan" utan från idéen om "egennyttan") – så väljer man att arbeta "utan särbehandling och i konkurrens på bostadsmarknaden".

Givet Schöns modell försöker alltså SABO-företagen a priori genom sitt idéprogram bevara sin stabilitet och jämvikt genom att behålla idéen om sig självt så intakt som möjligt. Givet detta är slutsatsen uppenbar: *Det är inte längre det samhällscentrerade demokratiidealet, inte idéen om "allmännyttan" och inte folkhemsvisionen man försöker slå vakt om.* Det är å andra sidan inte alldeles klart vad man istället vill slå vakt om. Det tycks dock snarare vara det individcentrerade idealet, idéen om "egennyttan" och i så fall någon slags vision om "marknaden" som står i centrum för intresset i idéprogrammet. Hela idéprogrammet är uppbyggt som ett kraftfullt förslag till marknadsorienterad strategi. Men då är alltså frågan: En strategi (idé B) för att förverkliga vilken marknadsvision (idé A)?

En marknadsorienterad vision?

Eftersom SABO-företagen enligt idéprogrammet alltså bör "verka på bostadsmarknaden och på dess villkor, med egen kraft, utan särskilda förmåner eller begränsningar i fri konkurrens med övriga aktörer" föreslår man också att "SABO-företagens gemensamma och samlande affärsidé bör [...] förtydligas". Affärsidén bör vara

att erbjuda bra bostäder, områden och service med hyresrätt och utan enskilt vinstintresse. Företagen ska konkurrera på lika villkor med andra aktörer på bostadsmarknaden. Deras uppgifter är att bygga och förvalta bostäder och bostadsområden, men deras kompetens att lösa andra med boendet förknippade uppgifter ska också utvecklas i öppen konkurrens. (Idéprogrammet, a. a., s. 9).

Givet en marknadsorienterad vision är fyra element i affärsidén av särskilt intresse: (a) "bra

bostäder", (b) "hyresrätt", (c) "utan enskilt vinstintresse" och (d) "andra, med boendet förknippade uppgifter".

Att SABO-företagen skall erbjuda (a) bra bostäder förefaller vara en självklarhet i ett marknadsperspektiv. Inga kunder på marknaden vill ha dåliga bostäder. Det är emellertid värt att notera, att i Allmännyttans historiskt framgångsrika och utilitaristiska idé "bra bostäder åt alla" har nu "åt alla" fallit bort. Så långt finns det alltså inget att invända mot hypotesen att idéprogrammet *kan* syfta på en implicit men ännu inte klart uttalad vision som hör hemma inom det individcenterade demokratiidealet och idén om "egennyttan".

Vidare: (b) "hyresrätt" kan naturligtvis stå för ett nischresonemang. Dvs. hyresrätt skulle kunna ses som SABO-företagens speciella marknadsnisch. Men ser vi närmare på argumenteringen på den punkten visar det sig att man egentligen resonerar på ett annat sätt:

Skattereformen i kombination med minskade subventioner kommer att öka intresset för hyresrätten där risken att förlora insatt kapital inte existerar. (Idéprogrammet, a. a., s. 12).

Dvs. vad man vill erbjuda hyresgästerna är ett boende där dessa inte skall behöva riskera något eget insatskapital. Frågan som naturligtvis då inte går att undvika är varför kommunala bostadsföretag, som alltså antas agera på en marknad, skall riskera det *allmännas* kapital i fastigheterna? Givet att det verkligen är fråga om affärsverksamhet är detta en underlig "affärsidé".¹²

Tveksamheten förstärks av uttrycket (c) "utan enskilt vinstintresse". Ty när författarna till idéprogrammet rättfärdigar marknaden som institution, eller praxis, innebär det med nödvändighet att de samtidigt rättfärdigar aktörer med enskilt vinstintresse, det är det som *är* den institution/praxis som vi kallar "marknaden". Om man rättfärdigar marknaden som praxis kan man *inte samtidigt* på utilitaristiska grunder rättfärdiga handlingar "utan enskilt vinstintresse". Detta är en semantisk omöjlighet. Det enskilda vinst-

intresset, egennyttan, måste finnas med i bilden. Annars blir marknadsbegreppet meningslöst – Så, vilken egennyttan har kommunen av att äga ett bostadsföretag?

Frågan är relevant, men tills vidare retorisk. Istället för att omedelbart försöka besvara den skall vi undersöka om affärsidéns fras (d) "andra med boendet förknippade uppgifter" kopplas till något egenintresse av ekonomisk art. Den något kryptiska frasen kan naturligtvis betyda många saker, men eftersom den ingår i affärsidén bör det inte vara ologiskt att föreställa sig att den är tänkt att ha någon slags ekonomisk koppling.

"Andra med boendet förknippade uppgifter" syftar på en av idéprogrammets huvuduppgifter för Allmännyttan, nämligen "att minska segregationen i boendet". Enligt affärsidén skall den uppgift dessutom utvecklas "i öppen konkurrens".

Idéprogrammets utgångspunkt i denna fråga är att segregationen i boendet är stort. Under 1980-talet har av olika skäl den ekonomiska, sociala och etniska segregationen ökat. Allmännyttan får allt fler pensionärer som hyresgäster men också fler ensamstående föräldrar och flyttinvandrare än i bostäder med andra upplåtelseformer. De allmännyttiga bostadsföretag tvingas också ta den ojämförligt största delen av de s. k. problemhushållen.

Nu menar SABO, att ansvaret för problemhushållen måste vara en angelägenhet för hela bostadsmarknaden och inte en uppgift enbart för de allmännyttiga bostadsföretagen:

Kommunerna måste som en del av sitt bostadspolitiska ansvar se till att även Kooperationen, privata hyresvärdar och villaområden tar sin del av problemen. Vad som krävs är bland annat en förändring av hur lediga bostäder fördelas. – För att minska effekten av segregationen krävs en rad åtgärder. En viktig del är att skapa förutsättningar för ett rikt socialt liv och trygghet i boendet för alla grupper. (Idéprogrammet, a. a. s 15–16).

Frågan är alltså om det finns något ekonomiskt egenintresse i kravet att kommunerna skall "se till" att andra jämte Allmännyttan får ta sin del av problemen. Man kan se kravet två olika sätt. Det ena är att de allmännyttiga bostadsföretagen vill minska sina konkurrensnackdelar och kostnader genom att med kommunens hjälp vältra över en del av ansvaret för problemhushållen på andra bostadsföretag. Ett sådant sätt att resonera är i och för sig rationellt utifrån ett kortsiktigt perspektiv där egenintresset dominerar. Men det har inget med marknaden och affärer att göra.

Det andra sättet att se kravet är att man anser att segregationen bäst bekämpas genom att samtliga aktörer på bostadsmarknaden samverkar och delar på ansvaret. Detta är inte heller förenligt med marknadsekonomisk praxis. Det är mer förenligt med ett långsiktigt samhällsintresse.

Nu ligger det naturligtvis också i sakens natur, att varje seriöst företag inser att det gäller att balansera företagets kortsiktiga egenintresse mot de långsiktiga samhällsintressena – företagen är ju också en del av samhället. Trots detta menar jag att *benägenheten* torde vara större bland marknadens aktörer att i första hand se till det mera kortsiktiga egenintresset. *Detta är marknadsaktörernas uppgift.* Givet att vi accepterar marknaden som institution och som praxis är detta alltså inget att moralisera över. På motsvarande sätt torde benägenheten vara större bland de offentliga aktörerna att se till det mera långsiktiga samhällsintresset. – Nå, vill Allmännyttan ha ett delat ansvar för problemhushållen för att göra bättre affärer? Nej, knappast. Vill man ha ett delat ansvar för problemhushållen för att minska sina kostnader? Ja, sannolikt. Men att minska sina kostnader är inte att göra affärer. Att göra affärer på marknaden är att ständigt försöka öka marginalen mellan kostnader och intäkter. Fokus är på intäkterna.

Åter till Schöns modell. Min tes är alltså att Allmännyttan genom sitt idéprogram försöker bevara sin stabilitet och jämvikt genom att behålla sin idé om sig självt så intakt som möjligt. Om jag då sammanfattar mitt resonemang om

elementen (a) – (d) i affärsidén måste resultatet bli detta: *Det är heller inte entydigt det individcentrerade idealet, inte idén om egenyttan och inte någon marknadsekonomiskt orienterad vision, inte ens en implicit sådan, som Allmännyttan söker slå vakt om.*

Den tredje möjligheten

Det här betyder, sammanfattningsvis, att Allmännyttan varken vill bevara "allmännyttan" eller "egenyttan" – åtminstone inte entydigt. Låt oss därför i ljuset av Schöns modell se närmare på en tredje möjlighet, nämligen att ingen egentligen längre vet vad man skall ha Allmännyttan till.

SABO konstaterar i sitt idéprogram att

... ägarens vilja med företaget är inte sällan i det praktiska livet oklar eller motstridig. (Idéprogrammet, a. a., s. 5.)

En ledande kommunalpolitiker i Norrköping uttrycker samma sak, men mer rakt på sak – och mer måleriskt:

Ingen tycks ju längre veta vad man egentligen skall ha allmännyttan till. Man har det för att man har det. Det är som med Egyptens pyramider. När dom byggdes var det meningsfullt. Alla visste varför. Men det är historia nu. Så nu står vi med jättepyramiden Hyresbostäder här i Norrköping och ingen vet egentligen längre varför och vad vi ska ha den till.¹⁴

Det finns naturligtvis många skäl att bevara och försvara (idén om) Allmännyttan. Många har sina jobb inom Allmännyttan. Här har under årens lopp ackumulerats ett närmast gigantiskt fastighetskapital. Detta kapital måste underhållas för att man skall kunna undvika en lika gigantisk kapitalförstörelse. Många människors trygghet är knuten till Allmännyttan, det gäller inte bara de anställda utan naturligtvis också hyresgäster, leverantörer, politiker, m.fl. Så många drömmar, ambitioner, mentala bilder och tänkta tankar är investerade i Allmännyttan att en "utförsäljning" för många framstår som absolut omöjlig. Detta är en attityd som spänner över

partigränserna, åtminstone på lokal nivå.¹⁵ Från en mer rationell ståndpunkt förefaller en "utförsäljning" dessutom vara ett samhällsekonomiskt komplicerat problem. Skulle man verkligen lyckas privatisera Allmännyttan skulle detta innebära en så omfattande förmögenhetsomfördelning, och därmed vara så inflationsdrivande, att samhällsekonomin skulle riskera att kollapsa.¹⁶ Kan man å andra sidan inte klara en utförsäljning så står Allmännyttan där med sin "jättepyramid", utan idéer vad man skall ha den till.

Detta räcker för att antyda att det finns gott om relativt "naturliga" och okomplicerade skäl för att vilja bevara det sociala systemets idé, den idé som idag enklast kan beskrivas som att man vill ha Allmännyttan för att man har Allmännyttan. I det här perspektivet framstår sporadiska yttringar av folkhemsvisionen mer som rituella och nostalgiska artigheter mot den äldre generationens framgångar än som tecken på djup övertygelse. På motsvarande sätt framstår de senare årens utveckling av marknadsekonomiskt orienterade strategier inom Allmännyttan i de flesta fall mer som anpassningar till ett marknadiserat tidevarvs krav på konformitet än som en djup förståelse för marknaden som institution och praxis.

Slutsatser och reflektioner

Det här är alltså fråga om en idékris. Den idé som en gång var det sociala systemets bärande idé, idén om "allmännyttan", har reducerats till verklighetsflykt. Den idé som å andra sidan framstår som 1990-talets bärande teori och därmed som alternativet, dvs. idén om "egennyttan" och om marknaden, har man fortfarande svårt att förstå och/eller acceptera som institution och praxis. Resultatet hittills är "den allmännyttiga affären", en vilken anomali i gränslandet mellan det allmänna och det enskilda, mellan vision och strategi. Ansträngningarna inom Allmännyttan inriktas därför i stort sett på teknik och struktur. I längden räcker naturligtvis inte detta. Det räcker heller inte att man vill ha Allmännyttan för att

man har Allmännyttan. Som idé är detta en meningslös tautologi.

Här finns emellertid en skillnad mellan den nationella nivån, representerad av SABOs centrala kansli, och den lokala nivån, representerad av det kommunala bostadsföretaget. Den nationella nivån kommer alltmer på mellanhand i tak med att internationaliseringen och den lokala mobiliseringen fortskrider. Det betyder att Allmännyttans idékris ser olika ut beroende på vilken nivå man fokuserar.

Krisen på den nationella nivån handlar om svårigheterna att finna en ny roll. Den gamla rollen var hårt knuten till staten, till folkhemsvisionen, till en makroekonomisk idé, till en uppfostraridé och till en strategi som karakteriserades av att ett starkt och aktivt centrum lagstiftade och reglerade för att förverkliga visionen. Dessa förutsättningar finns inte längre, eller så håller de på att klinga av. SABOs nya förutsättningar handlar om att man idémässigt måste stödja ett stort antal alltmera självständiga och oberoende kommunala bostadsföretag. Och att leda genom idéer kräver som bekant något helt annat än att leda med hjälp av administrativa strukturer.

Idékrisen på den lokala nivån, i det kommunala bostadsföretaget, är av något annat slag. Här handlar krisen om att de kommunalpolitiker, styrelseledamöter och företagsledare som har gått vilse i gränslandet mellan olika demokratiideal och mellan visionernas och strategiernas skilda logiska nivåer frestas att luta sig mot "marknaden" som en populär förenklingslära och att med den nyfrälstes förakt avvisa eventuella försök till fördjupad analys. Anders Ehnmark har fångat den här i grunden populistiska attityden i meningen: "Alla frågor kan, om man inte bara krånglar till det [...], lösas på ett skitenkelt sätt."¹⁷

Alternativet, om man nu inte vill hemfalla åt populism, är att inte ge upp inför situationens komplexitet utan istället inrikta sina ansträngningar på att undersöka de idémässiga förutsättningarna för olika handlingsalternativ. Detta är naturligtvis inte lätt. Man måste ifrågasätta sina

egna inre spelregler, idén om sig själv (feedforward). Kant har i en berömd uppsats angivit förutsättningarna för en sådan process: "Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållande omyndighet." Han preciserar därvid "omyndighet" som oförmåga att göra bruk av sitt förstånd utan någon annans ledning. Denna omyndighet är därtill "självförvållad", säger han vidare, om dess orsak inte ligger i brist på förstånd utan i brist på beslutsamhet och mod att göra bruk av detta förstånd utan någon annans ledning.¹⁸

Må det från denna kantska utgångspunkt tillätas mig, att avsluta den här uppsatsen med en personlig och normativ reflektion. Allmännyttans kris är ingen ledarskapskris. Att vänta på

den gode ledaren som skall lösa alla problem vore en lika meningslös väntan som den på Godot. Det förefaller mig nämligen uppenbart, att för enskilda kommunpoliker, styrelseledamöter och företagsledare i allmännyttiga bostadsföretag det nu inte återstår något annat än att uppbåda en god portion mod och beslutsamhet, att träda ut ur den självförvållade omyndigheten och att inför sig själva erkänna att man faktiskt befinner sig i ett osäkert gränsland mellan allmännytta, egennytta, vision och strategi. Och med mindre man i detta gränsland kan orientera sig fram mot ställningstaganden i ett antal ekonomiska och moraliska dilemman förefaller Allmännyttan snart ha nått vägs ände.

Noter

1. Jag skriver fortsättningsvis Allmännyttan med stor begynnelsebokstav när jag syftar på de allmännyttiga bostadsföretagen som ett kollektiv. Jag skriver "allmännyttan", med liten begynnelsebokstav och anföringstecken, när jag syftar på Allmännyttans idémässiga bas. – Det finns i Sverige drygt 300 allmännyttiga bostadsföretag med tillsammans ca 850 000 lägenheter.
2. Viss empiri för den här uppsatsen har jag ock-så hämtat dels från utvecklingsarbete 1990–1991 med Stångåstaden AB i Linköping, dels från seminarier och konferenser med SABO (Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag) åren 1990–92.
3. Se t. ex. det idéprogram som togs vid 1992 års SABO-kongress.
4. "Socialismen är död", *Dagens Nyheter*, 16 okt. 1988.
5. "Borgerlig styrka att värna om individen", *Svenska Dagbladet*, 23 mars 1991.
6. Detta med visioner, mål och strategier är ett snårigt område. Tumregeln kan sägas vara, att strategier utgör medel för att man skall kunna nå konkreta, fastställda och mätbara mål. Visionerna är då ideologiska eller idémässiga orienteringspunkter för dessa mål. Visionerna är således inte jordnära och skarpa utan skall ge lyft och, framför allt, orientering. De är visserligen oftast vaga i konturerna men de måste vara idémässigt konsistenta. Den socialdemokratiska folkhemsidén, t. ex., kan således sägas vara en social- och bostadspolitisk vision där målen utgjorts av konkreta program av olika slag. Det hela kompliceras emellertid av att strategier (vilket Aristoteles utreder i *Den nichomachiska etiken*) även kan utgöra självändamål. Dock måste hand-

- (Ashby, Wiener, Bateson m. fl.), biologiska (Maturana, Varela m. fl.), sociologiska (Schutz, Lewin m. fl.), konstruktivistiska (Wazlawick, von Foerster m. fl.) och processkonsultativa (Schein, Argyris m. fl.) självändamål. Dvs. grundforskningen genomförs inte för att man skall nå ett visst i förväg fastställt mål. Däremot måste den vara konsistent och koherent mot en vision om vad forskningen ytterst syftar till.
7. Denna kombination, den framgångsrika historiska visionen och strategin, har jag mer i detalj analyserat i en särskild rapport (Om ägarskapets dilemma i det allmännyttiga bostadsföretaget; juni 1990) till Hyresbostäder i Norrköping AB. Yvonne Hirdman har analyserat den allmänna socialpolitiska bakgrunden i sin lysande bok *Att lägga livet tillrätta* (1989).
 8. Donald Schön (1971), *Beyond the Stable State*. Jag nöjer mig i det här sammanhanget med att använda Schöns relativt okomplicerade modell, men påpekar "för säkerhets skull" att den skall ses i ett större kunskapsteoretiskt sammanhang och då med tydliga kopplingar till ett antal tanketraditioner, bl. a. cybernetiska (Ashby, Wiener, Bateson, m. fl.), biologiska (Maturana, Varela, m. fl.), sociologiska (Schutz, Lewin, m. fl.), konstruktivistiska (Wazlawick, von Foerster, m. fl.) och processkonsultativa (Schein, Argyris, m. fl.).
 9. Antaget vid 1992 års SABO-kongress.
 10. Se Hirdman (a. a.)
 11. Den tidigare vägvalssituation man syftar på är 1981 då man stod i en krissituation med bl. a., som mest, 34 000 outhyrda lägenheter. Det reformprogram man antog inriktades på "serviceproduktion, social kunskap, decentralisering, förbättrad ekonomistyrning och bättre samarbete med de boende. Stor vikt lades på en förbättrad förvaltningsorganisation." (Idéprogrammet, a. a., s. 4). Detta var det första stora steget mot en marknadsorientering av Allmännyttan.
 12. Man kan naturligtvis hävda, att vad företagen i så fall försöker konkurrera med är just att hyresgästen i allmännyttiga bostäder, till skillnad mot den boende i t. ex. HSB eller Riksbyggen, inte skall behöva riskera sitt kapital. Detta skulle alltså vara SABO-företagets "competitive advantage". Problemet med detta resonemang är att det, generellt sett, lett till att många allmännyttiga bostadsföretag idag dras med s. k. underhållsberg. Dvs. man har (av ideologiska skäl) inte höjt hyrorna i den takt man skulle ha behövt för att kunna täcka sina kostnader. Effekten har blivit att företagen år efter år tvingats eftersätta underhållet av sitt fastighetsbestånd.
 13. Det här resonemanget bygger på Rawls, J. (1955), "Two Concepts of Rules", *The Philosophical Review*, von LXIV, nummer 1. I kortet kan man säga, att Rawls försöker visa (och det framgångsrikt enligt min mening) att man i det samhällscentrerade perspektivet generellt sett inte är i stånd att se skillnaden mellan att rättfärdiga en institution (t. ex. "marknaden") och, å andra sidan, att rättfärdiga en handling (t. ex. "en affärsuppställning") som faller under denna institution. Mer konkret, och fritt tillämpat efter Rawls: I det allmännyttiga perspektivet kan man inte se skillnaden mellan egennytta (marknaden) som praxis och en egennyttig transaktion. Effekten av denna oförmåga är att man inom det allmännyttiga idealet tror sig kunna manipulera marknaden efter sina egna behov. Dvs. man förstår inte marknaden som praxis. Ett konkret exempel på detta är den seglivade föreställningen inom Allmännyttan att man (oberoende av tillgång och efterfrågan på marknaden) vid en utförsäljning själv bör kunna sätta, och självklart få ut, de priser på lägenheterna som bäst passar Allmännyttans syften.
 14. Intervju i juni 1991. Liknande synpunkter har även framförts av styrelseledamöter, po-

litiker och tjänstemän vad gäller Stångå-
staden AB i Linköping.

15. Intervjuer med styrelseledamöter, kommunalpolitiker och tjänstemän i Norrköping i juni 1990, juni 1991 och maj 1992.
16. Bl. a. Nordbankens chefsekonom Nils Lundgren har fört fram denna åsikt. Exempelvis vid den bostadspolitiska debatten i Solna 18/4 1991.
17. Ledare i *Sydsvenska Dagbladet* 20/9 1991. Karl Popper har i "The Open Society and Its Enemies" myntat ett särskilt uttryck för orsaken till denna typ av populism: "the strain of civilization".
18. Kant (1784) *Was ist Aufklärung?*

Åke Uhlin, fil. dr, högskolelektor, inst. för Data-
vetenskap och Ekonomi, högskolan i Karlskrona/
Ronneby.